

KIRGIZ TÜRKÇESİYLE KUTADGU BİLİG: KUTTUU BİLİM*

Emine Damla TURAN** , Ceyhun Vedat UYGUR***

Özet

Kutadgu Bilig, üzerinde birçok çalışmanın yapıldığı (ve yapılacağı) İslâmî Türk edebiyatının ilk ve (6645 beytiyle) Türk edebiyatının en hacimli eserlerinden biridir. “Kutlu Bilgi” anlamındaki Kutadgu Bilig, manzum bir siyasetname olmakla birlikte 7’den 77’ye herkesin faydalanabileceği “mutluluk veren bilgi”dir. Birçok açıdan çok fazla öneme sahip olan Kutadgu Bilig üzerinde gerek Batı gerek Doğu gerekse Türk dünyasında birçok çalışma yapılmıştır. XX. yüzyılın sonlarına doğru diğer Türk topluluklarında, Kutadgu Bilig ile ilgili çalışmalar artmıştır. Bizim çalışmamızın kaynağı da Kutadgu Bilig’in Tölgön Kozubekov tarafından Kırgız Türkçesine yapılan aktarmasıdır. Çalışmamızda, Kutadgu Bilig’in Tölgön Kozubekov tarafından 90’lı yılların başında yazılan Kırgız Türkçesindeki aktarması “Kuttuu Bilim”in tanıtımı yapılmaya ve Türk dili tarihi bakımından önemi ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda, “Kuttuu Bilim”in ikinci baskısı (1993) esas alınmıştır. Araştırmamız sonucunda gördük ki bütün Türk lehçelerinde Kutadgu Bilig’in orijinalinde olduğu gibi manzum çevirisine ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: *Kutadgu Bilig, Kuttuu Bilim, tercüme, aktarma, Kırgızca.*

KUTADGU BİLİG IN KIRGHIZ TURKISH: KUTTUU BİLİM

Abstract

The Kutadgu Bilig on which many studies have been conducted (and will be conducted) is one of the first works of Islamic Turkish literature and one of the most voluminous works of Turkish literature with 6645 couplets. The Kutadgu Bilig that means "Divine Knowledge" is a book of government written in verse as well as "the wisdom which brings happiness" the world and his wife can utilize. Both in the Western and Eastern world and in the Turkish world, a great number of studies have been conducted on the Kutadgu Bilig that is of profound importance in many aspects. Towards the end of 20th century, studies on the Kutadgu Bilig have increased in other Turkish communities. The source of the present study is the transfer of the Kutadgu Bilig by Tölgön Kozubekov into Kirghiz Turkish. The present study aims both to introduce Kuttuu Bilim, which is the Kirghiz Turkish transfer of the Kutadgu Bilig produced in the early 1990s by Tölgön Kozubekov, and to reveal its importance for the history of Turkish language. The study is based on the second edition of "Kuttuu Bilim" (1993). The present study has demonstrated that translations of the Kutadgu Bilig rendered in verse, just as is the original, are needed in all the Turkish dialects.

Key Words: *Kutadgu Bilig, Kuttuu Bilim, Translation, Transfer, Kirghiz Turkish.*

---

* Bu yazıda Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince desteklenen 2013SOBE009 numaralı “Kırgız Türkçesiyle Kutadgu Bilig: Kuttuu Bilim (Metin-Aktarma-Kavram Alanı)” adlı projemizden elde edilen verilerden yararlanılmıştır.

** Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Bölümü.

e-posta: e_damila@hotmail.com

*** Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,

e-posta: vuygur@pau.edu.tr

1. GİRİŞ

İslami Türk edebiyatının en önemli eserlerinden biri Balasagunlu Yusuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig adlı eseridir. Kutadgu Bilig, kültür, yönetim ve toplumsal tarih açısından önemini kaybetmeyen, Türk kültürel gelişimine büyük katkı sağlayan bir eser olmuştur.

XI. yüzyılın en büyük edebî eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig, sade Türkçesi ile geniş Türk ülkelerinde zevkle okunmuş ve eserin mukaddimesinde denildiği gibi 'Buğra Han tilince' yazılmıştır. Caferoğlu (1984: 50), "*Kutadgu Bilig, muhtelif memleketlerde muhtelif adlarla tesmiye edilmiştir. Meselâ; Çinliler ona "Edebü'l-mülûk", Maçinliler "Ayînü'l-memleke", Maşrıklılar "Zinetü'l-ümerâ", İranlılar "Şâhnâme-i Türki", bazıları "Pendnâme-i mülûk", Turanlılar "Kutadgu Bilig" adını vermişlerdir. Kutadgu Bilig'in bu kadar çeşitli adlarla adlandırılmasının keyfi bir arzudan ileri gelmediği, bilâkis büyük bir rağbete mazhar olduğuna delâlet eden işaretler vardır.*" diyerek Kutadgu Bilig'in önemini vurgulamıştır.

Kutadgu Bilig hem Batılılarca hem de Türk dünyasının ilim adamlarınca üzerinde çok fazla durulan, incelenen eserlerdendir. Kutadgu Bilig, üzerinde en çok araştırma yapılan eserlerdendir. Başta dil ve edebiyat olmak üzere pek çok çalışmaya konu olmuş, kısmen veya bütünüyle çeşitli dillere çevrilmiştir. "*Bağımsız bir bibliyografik eser oluşturabilecek nicelikteki Kutadgu Bilig çalışmaları, 1825'ten günümüze değin aralıksız sürmektedir*" (Eker, 2011: 194).

Kutadgu Bilig, 11. yüzyılda Balasagunlu Yusuf tarafından yazılmıştır. Balasagunlu Yusuf, yazdığı bu eseri o devrin Karahanlı hükümdarı Tavgaç Buğra Han'a sunmuş ve hükümdarın takdirini toplamakla birlikte önemli makamlardan biri olan "Has Hâcib"lik unvanını da almıştır.

2. YUSUF HAS HÂCİP

Yusuf Has Hâcib hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Yusuf Has Hâcib'in elimizde bulunan tek eseri Kutadgu Bilig'dir. Bu yüzden Yusuf Has Hâcib'in edebî kişiliği hakkında söylenenler de yine Kutadgu Bilig üzerinde yapılan incelemeler sonucu elde edilen bilgilerden ibarettir. Şairin eser içinde temas

ettiği bazı noktalardan hayatı hakkında birkaç ek bilgi alabilmekteyiz. Buna göre, Yusuf eserini elli yaşlarında yazmaya başlamış ve on sekiz ayda tamamlamıştır. Bu hesapla şairin 1019 yıllarında doğmuş olduğu kabul edilebilir.

Kutadgu Bilig'e sonradan eklenen manzum ve mensur ön sözlerde bazı bilgiler bulunmaktadır; ancak bu bilgiler çok kısıtlıdır. Yusuf kendi adından eserinde yalnızca bir defa söz etmektedir (Arat, 2008: 1087 beyit 6627). Onun yaşam öyküsü hakkında bildiklerimiz, Kutadgu Bilig'i okuyuculara sunmak amacıyla sonradan eklenmiş olan düzyazı ve uyaklı ön sözlerde verilen bilgiyle sınırlı kalmaktadır. Bunlardan anlaşıldığına göre, şair Balasagun'da doğmuştur. O, asil bir aileye mensup olup bilgisi, erdemi, zühd ve takvasıyla toplum içinde yüksek hürmet mertebesine erişmiş bir kişidir. Eserini Balasagun'da yazmaya başlamış, sonra Kâşgar'a giderek orada tamamlamış ve Tavgaç Kara Buğra Hanlar hanının huzurunda okumuştur. Hükümdar şairin kalem kudretini takdir ederek ona iltifat etmiş ve yanına alarak "has hâcib" unvanını vermiştir. Bundan dolayı adı Yusuf Has Hâcib diye meşhur olmuştur. Ölümü hakkında bilgimiz yoktur. Eserin ilave kısmında, kendisinden bahsederken yaşlandığını ve hayatını insanlara hizmetle geçirip Tanrı'ya ibadette geç kaldığını söylemiştir.

Yusuf Has Hâcib'in tasvir gücü dikkat çekicidir. Tabiata bakışında, tasvirlerinde keskin dikkati gözler önüne serilmektedir. Yavuz (2012) Kutadgu Bilig ve Yusuf Has Hâcib'in edebî kişiliği ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

Yusuf, kitap tertibinden tutun da eserinde yer verdiği hususlar bakımından da ilktir ve öncüdür. Manzum mektup türü, Türk edebiyatında Yusuf ile başlar. Yine o, ilk vasiyette bulunan ve ilk öğüt veren şairdir. İçinden çıktığı milleti geçmişi ve devri ile tarayan, süzen, geleceğe gönderdiği sözlerde en iyi şekilde kullanan ve yol gösteren bir sanatkârdır. (Yavuz, 2012: 19-20).

3. KUTADGU BİLİG

Kutadgu Bilig, İslami Türk edebiyatının bilinen ilk ve en kapsamlı eseridir. 6645 beyitten oluşan mesnevi şeklinde yazılmış manzum bir siyasetnamedir. "Mutluluk veren bilgi" anlamındaki Kutadgu Bilig anlamındaki

Kutadgu Bilig, ismiyle de özgün bir eserdir. Kut; saadet, mutluluk anlamının yanında, siyasal bir terim olarak siyasal erke sahip bulunma, iktidar, hâkimiyet kavramlarını da içerir. Kutadgu Bilig, dünyevi iktidara ve/veya uhrevi saadete ulaştıracak bilgi olarak anlaşılabilir. Kutadgu Bilig “devlet yönetme bilgisi” anlamını taşımaktadır. Muhatabı “yönetici” kesimdir. Kutadgu Bilig’de kut’u temsilen Aytoldı karakteri yer almaktadır. İslâmî ahlak doğrultusunda “devlet yönetimi” anlatılmaktadır.

Eser Karahanlılar ailesinden olup, “Kaşgar”da saltanat süren Tavgaç Kara Bugra Han’a sunulmuştur. Yusuf bu eseriyle, Kâşgar sarayında “Has Hâcib”lik rütbesini dahi kazanmıştır.

Kutadgu Bilig, Yusuf’un deyişiyle “han tilinçe” yazılmıştır. Han dili de, doğal olarak hanların, yani devletin dilidir. Yusuf’un Türkçeye, özellikle Hakaniye Türkçesine vurgu yapması, yönetici kesimin diline özel bir önem vermesi dikkat çekicidir.

Kutadgu Bilig, baştan sona 4 sembolik şahsiyetin diyaloglarından ve münazaralarından oluşmaktadır. Eserde Tanrı, Muhammed Peygamber, dört halife, bahar mevsimi ve Ulu Buğra Han methedildikten sonra yedi yıldız ve on iki burç anlatılır. İyilik etmenin faydaları; bilgi ile aklın meziyet ve faydaları; “devlet”in özellikleri; adalet vasfı; beylerde olması gereken vasıflar; vezirde, kumandanda, ulu hâcibde, kapıcıbaşında, elçilerde, kâtipte, hazinedarda, aşçıbaşında, içkicibaşında, hizmetkârlarda olması gereken vasıflar; dünyanın kusurları; ahiretin kazanılması; beylere hizmet etmenin yol-yöntemleri, hizmetkârlarla nasıl geçinileceği, avam ile nasıl ilişki kurulacağı, âlimler, hekimler, efsuncular, rüya yorumcuları, müneccimler, şairler, çiftçiler, tüccarlar, hayvan yetiştirenler, zanaatkârlar, fakirler ile ilişkiler; evlilik; çocuk terbiyesi; hizmetçilere nasıl muamele edileceği; ziyafete gitme adabı; ziyafete davet usulü; adalete karşı adalet, insanlığa karşı insanlık gösterilmesi vb. konular işlenmiştir.

Kutadgu Bilig, büyük bir siyasetname olmakla birlikte aynı zamanda bir nasihatnamedir. Devlet yönetimine dair bilgi ve önerilerin temsili kişiler tarafından anlatıldığı alegorik bir eserdir.

Şairin yoğun bir uğraş sonunda Türk edebiyatına kazandırdığı Kutadgu Bilig, dört unsuru temsil eden sembolik dört şahsiyetin diyalogu üzerine kurulmuştur.

“(...) Buna göre eserdeki kahramanlar ve temsil ettikleri kavramlar şunlardır:

1. *Kün Togdı: köni törü (doğru kanun = adalet)*
2. *Ay Toldı: kut (baht)*
3. *Ögdülmiş: ukuş (anlayış, idrak, akıl)*
4. *Odgurmuş: akıbet”*(Ercilasun, 2007: 299).

Kutadgu Bilig’de daha çok yöneticilere hitaben birçok öğüt bulunmaktadır. Yusuf Has Hâcib bu görüşlerini kuvvetlendirmek için vecizelerden, telmihlerden, hikmetli sözlerden yararlanmıştı. Kutadgu Bilig’in üslup bakımından dikkati çeken önemli bir özelliği de tasvirlerle yer verilmiş olmasıdır. *“Bu tasvirlerde şair çok başarılıdır. Hele tasvirlerin teşhis ve intak (tabiatı insan gibi konuşurma) sanatı ile birleştiği veya orijinal benzetmelere (teşbih) dayandırıldığı yerlerde üslup daha canlı ve çekici olmaktadır”* (Korkmaz, 2007: 27-28).

Bütün bunların dışında Kutadgu Bilig birçok açıdan bir “ilk”ler kitabıdır. Bu durumu Yavuz (2012) şu şekilde açıklamıştır:

Yine ilk rüya ve rüya tabiri de Kutadgu Bilig’de görülür. Ayrıca devrin bozukluğundan ve dostların eziyetlerinden yakınma da bir nevi “şikâyetnâme”dir. Ölü için ilk tâziyetnâme de bu eserde yer almıştır. Eser atasözlerine yer vermesi ile de dikkat çeker. Ayrıca görgü kuralları bakımından ele alınırsa eserin bir âdâb-ı muaşeret yönü de vardır. Yusuf tarafından yazılmasalar bile, bu eser için biri nesir biri manzum olmak üzere, yazılan iki ön söz, ilk tanıtım yazıları olarak edebiyatımızda Kutadgu Bilig’de yer alır. Yusuf’un eseri bu açıdan her devre ışık tutan, öğüt veren, çeşitli edebî türleri barındıran ilk ve en önemli eser olarak anılacak ve ellerden düşmeyecektir. O Türk’ün büyük nasihatidir. (Yavuz, 2012: 51-52).

Kutadgu Bilig’in bilinen üç nüshası vardır. Yapılan araştırma ve incelemelerden sonra bu nüshaların, eserin yazımından çok sonra istinsah edildiği anlaşılmıştır. Bu nüshalar Herat nüshası, Fergana nüshası ve Mısır nüshasıdır. Herat Nüshası; Arap harfleriyle yazılmış bir nüshadan işlek bir Uygur yazısıyla M. 1439’da

Hasan Kara Sa'ıl Şemsi adlı biri tarafından Herat'ta istinsah edilmiştir. XVIII. yüzyılın sonunda tarihçi Hammer tarafından İstanbul'da satın alınmış ve Viyana Umumi Kütüphanesi'ne armağan edilmiştir. Bu yüzden Viyana nüshası diye de bilinir. Nüshanın tamamı 1890 yılında Wilhelm Radloff tarafından Petersburg'da yayımlanır. Fergana Nüshası; 1913'te Zeki Velidi Togan tarafından Fergana vilayetinin Nemengen şehrinde bulunmuştur. Bu nüsha Zeki Velidi tarafından bilim dünyasında tanıtıldıktan sonra I. Dünya Savaşı'nda kaybolmuş, 1925'te Özbek edebiyatçısı A. Fıtrat tarafından yeniden bulunmuştur. Baş tarafından birkaç sayfa eksik olan nüsha 445 sayfadır. Arap harfleriyle yazılmış 6095 beyit ihtiva etmektedir. İstinsah tarihi belli değildir. Kahire Nüshası; 1896'da Mısır Hidiv Kütüphanesi'nin müdürü Alman Bernhard Moritz tarafından bulunmuştur. Nüsha, Kölemenli Kıpçak komutanlardan İzzeddin Aydemir adına 1374'ten önce Arap harfleriyle istinsah edilmiştir. 392 sayfadır ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Açık, okunaklı bir nesih yazıyla yazılmış 5800 beyit ihtiva etmektedir. Başında ve ortalarında birtakım sayfalar rutubetten tahrip olmuştur.

Bu nüshalarla birlikte R. R. Arat'ın söz konusu üç nüshayı inceleyerek tenkitli metin olarak hazırladığı "Kutadgu Bilig I – Metin" adlı eseri de dördüncü nüsha sayılabilecek niteliktedir.

Kutadgu Bilig, üzerinde yapılan birçok çalışmanın da gösterdiği gibi Türk edebiyatının en önemli eserlerinden biridir. Kutadgu Bilig'in önemini Türkologlar değişik şekillerde belirtmişlerdir: Bu konuda Eker (2011) "*Kutadgu Bilig yalnızca edebiyat ve dil araştırmaları için değil; sosyolojiden hukuka, askerlikten yönetim bilimlerine değin pek çok disiplin için çok değerli bir kaynak eserdir. Yusuf'un dokuz yüzyıl öncesinde, Türk topluluklarının insanlığın ortak kaynaklarından, kültür mirasından sağladığı düşünsel birikimlerini belgelemesi ve bugüne ulaştırması, Türk ve dünya kültür tarihi için büyük bir kazanıdır. Bu nedenle Kutadgu Bilig, edebi eser olarak başarısından ziyade, sunduğu zengin kültürel malzeme ve Türk-İslam geleneğinin bir ilkler eseri olması bakımından önem taşır*" (Eker, 2011: 199) diyerek eserin çeşitli alanlardaki önemini vurgulamıştır.

Caferoğlu (1984: 51) ise Kutadgu Bilig'in Türk edebiyatındaki önemine vurgu yaparak

"*Kutadgu Bilig, Türk edebiyatına gerçek bir çığır açan eserlerden biridir. Türk edebiyatı, ilk defa olarak, bu eserle, nazım edebiyatının temelini kurmuş, Türk kültür hayatı ise tarihini daha eski çağlara kadar götürebilmiştir.*" demiştir.

Akar (2012) ise Kutadgu Bilig'in Türk dili alanındaki önemini vurgulamıştır. "*Eser Türk dilinin XI. yüzyılda bilim ve sanat dili olarak kullanıldığını ve Türkçenin Arapça, Farsça gibi eski ve kitabî dillerle bu alanlarda boy ölçüşebileceğini göstermesi bakımından son derece önemlidir*" (Akar, 2012: 143).

İslami dönem Türk edebiyatının ilk ürünlerinden biri olan Kutadgu Bilig; üzerinde pek çok çalışmanın yapıldığı ve yapılacağı bir şaheserdir. "*Ağırlıklı olarak devlet yönetimine ve siyasete ilişkin görüş, düşünce, bilgi ve nasihatlerin yer aldığı eser; karakter eğitiminden sosyal eğitime; ahlak eğitiminden çocuk eğitime kadar pek çok konuyu kapsamaktadır. Türk edebiyatının en kapsamlı nasihatnamesi, aynı zamanda siyasetnamesi olan Kutadgu Bilig üzerinde yüzlerce çalışma bulunmaktadır*" (Emiroğlu: 2012: 1028).

Ölmez (2004), "*Çağdaş Türk Dillerinde Kutadgu Bilig Çevirileri*" adlı eserinde Kutadgu Bilig üzerinde yapılan ilk çalışmalar ile çağdaş Türk dillerinde özellikle Kazakça ve Özbekçede yapılan çalışmalar üzerinde durmuştur. "*Kutadgu Bilig'in bu çevirilerinin dışında Kırgızistan' da yayımlanan Kırgızca bir çevirisi de vardır.*" (Ölmez, 2004: 118-119). Ölmez (2004), eserinde bizim de üzerinde çalıştığımız bu Kırgızca çevirinin kapak fotoğrafı ile manzum mukaddimenin ilk sayfasının fotoğrafını vermiştir.

Burada Silahdaroğlu'nun (1996) "Günümüz Türkçesiyle Kutadgu Bilig Uyarlaması" adlı kitabından bahsetmek gerekir. Silahdaroğlu, bu eserinde Kutadgu Bilig'i tamamen orijinalinde olduğu gibi manzum şekilde Türkiye Türkçesine aktarmıştır; ancak bu eser çok fazla basımı olmadığı ve değeri ölçüsünde tanıtılmadığından maalesef unutulmuştur. Bu yüzden de Ölmez (2004: 118) "*Son diyeceğimiz, Kutadgu Bilig, kendisini çağdaş Türkçeye, Batı Oğuzcasına aktaracak akın'ını beklemektedir*" ifadesini kullanmıştır.

Birçok açıdan çok fazla öneme sahip olan Kutadgu Bilig üzerinde gerek Batı gerek

Doğu gerekse Türk dünyasında birçok çalışma yapılmıştır. XX. yüzyılın sonlarına doğru diğer Türk topluluklarında, Kutadgu Bilig ile ilgili çalışmalar artmıştır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi bu çalışmamızın kaynağı, Tölögön Kozubekov (1993) tarafından yapılan Kırgızca “Kuttuu Bilim”dir. Bu Kırgızca aktarma ile ilgili pek fazla açıklama yoktur. Kamçıyeva (2008), tezinde bu aktarmadan bahsetmiştir.

1990 tarihlerinin sonuna kadar Kırgız tarihçileri tarafından Kutadgu Bilig eseri fazla dikkate alınmamıştır. Ancak bağımsızlık dönemine yakın zamanlarda eser üzerinde önemli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. 1988 yılında Tölögön Kozubekov tarafından eserin Kırgızca tercümesi (Cusup Balasagin, Kuttuu Bilim. Çev: Tölögön Kozubekov, Moskova; NİK, 1988, 493 b) yayınlanmıştır. Bu eser Kutadgu Bilig’in ilk Kırgızca olarak tanıtılması yönünde çok sevindiricidir. Ancak eserin Kırgızca tercümesinin sağlam olmadığı bilinmektedir. Yazarın bu konuda çok uzmanlaşmış olmadığı, eseri tercüme ederken eserin Kazakça tercümesinin etkisinde kaldığı görülmüştür. Kırgızca tercümede dilbilgisi, mantıkî anlam bakımından bozuk, anlaşılmasız cümlelerin olduğu birçok tarihçi tarafından kabul edilmiştir (Kamçıyeva: 2008: 49).

4. KUTTUU BİLİM

Bir siyasetname ve bir nasihatname olarak nitelendirilebilecek Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hâcib’in ve içinde yetiştiği çevrenin ilmî ve felsefi birikimi hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Gerek içerik gerekse şekil olarak sahip olduğu bu önemli özelliklerden dolayı birçok dile çevirisi / aktarması yapılmıştır. Bu aktarmalardan biri de Tölögön Kozubekov tarafından yapılan “Kuttuu Bilim” adlı Kırgızca aktarmadır.

Kuttuu Bilim’e Askar Abdikadir Bekbo ve Tügölbay Sıdıkbekov tarafından birer ön söz yazılmıştır. Bu ön sözlerde Tügölbay Sıdıkbekov, “Kutadgu Bilig” ve Yusuf Has Hâcib ile ilgili kısa bilgiler vermiş ve R. R. Arat, A. Dilaçar, W. Radloff gibi Türkologların görüşlerine ve çalışmalarına değinmiştir. T. Sıdıkbekov’un asıl üzerinde durduğu konu Kutadgu Bilig’in tarihî değeri ve hâlâ Türk kültüründeki birçok sözlü gelenek unsuruna benzerliğidir. T. Sıdıkbekov, kitabın adının “Kutadgu Bilig”

konmasının nedenini de Türk inanışlarındaki “kut” kavramının iyiliğin anahtarı olmasına bağlamıştır. Ayrıca T. Sıdıkbekov bizlerin kendi kültür miraslarımıza daha çok sahip çıkmamız gerektiğini vurgulayarak bu aktarmayı da “... miraslarımıza dikkat etmeye başlamamızın başlangıcı” olarak takdim etmiştir. Aktarma yapılırken karşılaşılan zorlukları da dile getirerek eserin tarihî değerinin ve güzelliğinin değiştiğini söylemiştir.

Askar Abdikadir Bekbo ise daha çok Yusuf Balasagin’un yaşadığı devir ve eserini yazma nedenleri ile eserin içeriği üzerinde durmuştur. Yusuf’un eserinde felsefi olarak makro-mikro uzay (insan hayatı ve âlem yapısı) üzerinde durduğunu anlatmıştır. Kutadgu Bilig’in sadece yöneticiler için değil tüm insanlık için bir nasihatname olduğunu söylemiştir. A. A. Bekbo, Kutadgu Bilig’de hümanizme giden bir felsefi anlayış olduğunu da özellikle vurgulamıştır.

Genel olarak öncelikle Kuttuu Bilim ile ilgili şunları belirtmek gerekir: “Kuttuu Bilim” adlı bu aktarmada Kozubekov, eserin orijinaline pek sadık kalmamıştır. Kendisinin de söylediği gibi karşılaşılan anlam sorunlarından dolayı T. Kozubekov çoğunlukla kendi anladığı şekilde bir aktarma yapmıştır. Bu aktarmada kendi kültür öğelerini de sıklıkla kullanmıştır. Eserde çok sayıda Kırgızca deyim ve halk ağzından söylemler de bulunmaktadır. Örneğin 2869. beyitteki “*ötösünö çıgarbayt*” ifadesi Kırgızca bir deyimdir. (Kutadgu Bilig’de 2876. beyittir.)

2869 Aramzada iş buzuk, oroy kıyal, Haramzade, kötü, şer düşünceli,

Ötösünö çıgarbayt aytkan sözün!

Yerine getirmez dediği sözü!

(Kocatürk, 2014: 209)

Kuttuu Bilim’de 1569. beyitteki “*ölkö güldöp caynap turdu*” ifadesi de ülkenin geliştiğini müreffeh olduğunu anlatmak için kullanılmış bir deyimdir. (Kutadgu Bilig’de 1571. beyit)

1569 El bayıp, **ölkö güldöp caynap turdu**,
Halkı zenginleşip, **ülke gelişti**,

Bardık cerde Elikke urmat kıldı.

Her yerde hükümdara hürmet etti.

(Kocatürk, 2014: 130)

Aynı şekilde aşağıdaki beyitteki gibi kulun boynunun fakirlikten dolayı kuş kirazına

benzetilmesi de bir halk söyleyişidir. (Kutadgu Bilig’de 2983. beyittir.)

2976 Kutman Elik, caman bolot mındayda,
Kutlu Melik, kötü olur aksi halde,

**Kuldun moynu okşop tursa ırgayga!
Kul boynu benzerse kuş kirazına!**
(Kocatürk, 2014: 217)

Manzum olarak yapılan aktarmada hece ölçüsü ve kafiye düzeninin tutmadığı beyitler de oldukça çoktur. Kozubekov, 11’li ve 12’li hece ölçüsü arasında gidip gelmiş, bazı beyitlerde bir dize 11’li hece ölçüsü ile yazılmışken diğeri 12’li hece ölçüsü ile yazılmıştır:

1000 Sözü orundu adamdar kanday sonun
(12), Sözü yerinde adamlar ne âlâ,

Urmattalıp berilet tördön orun (11).
Hürmet edilip verilir başköşe.
(Kocatürk, 2014: 96)

Ayrıca Kuttuu Bilim’de Kozubekov’un, beyitleri yanlış numaralandırdığı fark edilmiştir. Bu durumda Kuttuu Bilim’in aslında 6636 beyitten oluştuğu yani Kutadgu Bilig’den 9 beyit eksik olduğu tespit edilmiştir. Kozubekov, bazen iki beyti birleştirerek tek beyit halinde aktarma yapmıştır. Söz konusu eksik beyitlerin, bu birleştirmelerden olması muhtemeldir. Daha önce de söylendiği gibi Kozubekov, kendi anladığı şekilde aktarma yapmıştır. Zira Kuttuu Bilim’de Yusuf Has Hâcib’in söylediği ifadelerle birbirini hiç tutmayan beyitler çoktur.

Örneğin Kuttuu Bilim’deki 2777. beyit, Kutadgu Bilig’de “*elig sakışında keçer erse sen / kerek hendese sakışı tutsa sen*” şeklinde olup (Kutadgu Bilig’de 2783. beyittir) bu beyit, Arat tarafından “Kara-cümleden sonra hendese hesabını ele alması gerekir” şeklinde Türkiye Türkçesine aktarılmıştır (Arat, 2008: 518-519). Kırgızca aktarmada “hendese” kelimesinin karşılığı olabilecek bir kelime yoktur.

2777 Eликтin esep işin bilgeniñ cön,
Melik’in hesabını bilmen doğru,

Anan da barın taktap cürgönüñ cön.
Sonra da hepsini hesaplaman doğru.

(Kocatürk, 2014: 204)

2778. beyit, Kutadgu Bilig’de “*körü barsa yinçe sakış hendese / munı birle yir kök bolur ol sasa*” şeklindedir (Kutadgu Bilig’de 2784.

beyit). Bu beyit, Arat tarafından, “Dikkat edersen hendese ince hesaptır. Bununla yer ve gök hesapları yapılabilir” şeklinde Türkiye Türkçesine aktarılmıştır (Arat, 2008: 518-519). Söz konusu beyit, Kuttuu Bilim’de ise aşağıdaki şekilde aktarılmıştır:

2778 Uşunday cürgüzgöndö eseptedi,
Bunun gibi yaparsan hesapları,

Sanaşat bardık işti, köktü, cerdi!
Hesaba katar tüm işi, göğü, yeri!

(Kocatürk, 2014: 204)

Kuttuu Bilim’deki 3353. beyit; Kutadgu Bilig’de 3361. beyit olup “*yori yalnguz işsiz ay yalnguk uzı / tutı kıldı yalnguz tili kör sözi*” (Ey insanların ustası, tek başına ve arkadaşsız yürü; bak, papağan konuşup söz söylemeye kendi başına ulaştı) şeklindedir (Arat, 2008: 600-601). Bu beyit Kuttuu Bilim’de ise şu şekildedir:

3353 Calgız üygö çaşınıp başıñ katkın,
Eve kapanıp yalnız, münzevi ol,

Boy bolup, öz sözündön baar tapkın.
Yalnız olup, öz sözünden hepsini bul.

(Kocatürk, 2014: 240)

Bu örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Ama bu örneklerin, aradaki farkları göstermesi açısından yeterli olduğu kanısındayız.

Aktarma yaparken Kutadgu Bilig, R. R. Arat’ın Türkiye Türkçesine aktarması ve Kuttuu Bilim arasında yapılan karşılaştırmalarda, genellikle Kırgızca aktarmanın bazı özel anlamları karşılamadığı fark edilmiştir. Bu yüzden tarafımızdan, Kutadgu Bilig’in orijinalinden fazla şaşmadan ama Kuttuu Bilim’i de çok değiştirmeden bir aktarma yapılmaya çalışılmıştır. Yapılan aktarma, mümkün olduğunca Kırgızcadan doğrudan aktarma biçiminde yapılmıştır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Kırgızcadan Türkiye Türkçesine aktarma yaparken mümkün olduğunca Kutadgu Bilig’in orijinalindeki anlama da sadık kalınmaya çalışılmıştır.

Aktarmada bazı kelimeler, Eski / Orta Türkçede de kullanılmış olduğu ve anlaşıldığı için hece ölçüsünü ve kafiye düzenini de bozmamak amacıyla değiştirmeden ya da sadece ses denkliği uygulanarak aktarılmıştır. Örneğin “güzellik” anlamındaki “körk” kelimesi “görk” şeklinde aktarılmıştır.

1573 Ordonun **körkü** ele, kayran kişi,
Ülkenin **görkü** idi, kıymetli kişi,

Cakşılık dayım bolçu kılğan işi.
Hep iyilik olurdu yaptığı işi.
(Kocatürk, 2014: 130)

“Güzel, endamlı” anlamlarındaki “körktüü” kelimesi de “görklü” şeklinde kullanılmıştır.

2907 Cüzü carık, caydarı kabaktarı,
Yüzü parlak, hoş olmalı gözleri,

Şınga boy, kara kaştuu, **körktüü** dağı.
Endamlı, kara kaşlı, **görklü** dahi.

(Kocatürk, 2014: 212)

Aynı şekilde “cumşak” sözcüğü de bazı beyitlerde “yumşak” şeklindedir.

3176 A bektin cıluu, **cumşak** bolso özü,
Ki beyin tatlı, **yumşak** olsa özü,

El koldop, süyüp ugar uluu-kiçüü!”
Halk kollar, sevip dinler büyük-küçük!

(Kocatürk, 2014: 229)

“Güneş” anlamındaki “Kün” kelimesi de bazı beyitlerde “Gün” olarak aktarılmıştır.

22 Sen asmanga cıldız çaçtıñ köp ele,
Yıldız saçtın sayısız, gökyüzüne,

Tündü kuup, Kün çıgardıñ töböğö.
Geceyi kovup, Gün çıkardın tepeye.

(Kocatürk, 2014: 31)

Bununla birlikte günümüzde pek kullanılmasa da “atasözü, vecize” anlamlarındaki “makal” sözcüğü de kafiye ve hece ölçüsü açısından uygun olan “mesel” sözcüğü kullanılarak aktarılmıştır.

1795 Bul tuuraluu ukkanmın türkçö **makal**,
Bunun hakkında duydum Türkçe **mesel**,

Aytıptır köptü körgön bir aksakal:
Demiş görüp geçirmiş bir aksakal:

(Kocatürk, 2014: 143)

1823 Bul tuuraluu bar eken türkçö **makal**,
Bununla ilgili var Türkçe **mesel**,

Payda tiyer, oşonu esiñe al:
Fayda dokunur, bunu aklına al:
(Kocatürk, 2014: 145)

Kırgızcadaki yükleme hali eki olan “-n” eki, hece ölçüsü ve kafiye düzenini bozmamak amacıyla ve beytin anlamı da anlaşıldığı için bazı yerlerde aynı şekilde kullanılmıştır.

1545 Meyli sen tentek bolgun, cooş bolgun,
İster delice ol, isterse sakın,

Buza albaysıñ bayırkı ömür colun!
Bozamazsın önceki ömür yolun!

(Kocatürk, 2014: 128)

2643 Ar suroogo toktolboy coop tapsın,
Her soruya kesilmez cevap bulsun,

Ar süylöştö karmasın **sözdün başın**.
Her konuşmada tutsun **sözün başın**.

(Kocatürk, 2014: 195)

Aktarma yaparken bazı kelimelerde anlam karışıklığı olmasını önlemek için günümüz imlasında olmasa da kesme işareti kullanılmıştır.

839 **İlahk** bir kişinin aytkanın uk
İla’lı bir kişinin dediğın dinle,

Baar tapkan işinen atı çıgıp:
Her yaptığı işinden adı çıkmış:
(Kocatürk, 2014: 85)

Bazı kelimeler ise kelimenin anlamını vurgulamak için tırnak içine alınmıştır.

38 Kündüz içpey, tündö catpay **ak** urdu,
Gündüz içmez, gece yemez, **“hak”** dedi

Bir sen üçün caratkanga calındı.
Tek senin için Yaratan’a yalvardı.
(Kocatürk, 2014: 32)

2963 Dildin ağı- adamdın **mañızı** oşol,
Temiz gönül, insanın **“mana”**sı bu,

Dildin ağı- çınığı adilet col!
Temiz gönül, gerçek adalet yolu!
(Kocatürk, 2014: 216)

3067 Kim **döölöttüü**, oşolor colduu kelet,
Kim **‘kut’luysa**, onlar talihli olur,

Teskerisi oñ bolup, sözü cölök.
Ters işi düzelip, sözü dinlenir.
(Kocatürk, 2014: 222)

3061 Kün-tünü kızmat kıldı başın sayıp,
Gece-gündüz hizmet etti can başla,

Üyünö **döölöt** kirdi kuçak cayıp,
Kucak açıp **“devlet”** girdi evine,
(Kocatürk, 2014: 222)

Bazı beyitlerde de hece ölçüsünü bozmamak için bazı kısaltmalar yapılmıştır.

2868 Akılduu, cakşı adamda asıl sezim,
Akıllı, iyi adamda asıl his olur,

Adam için azapka salat özün,
Başkası'çin kendini derde salar,
(Kocatürk, 2014: 209)

3183 Bul aalamda, carattı baarın özü,
Bu âlemde, yarattı hepsini kendi,

Caşoo için tamagın berdi ceçü.
Yaşam'çin yiyecek yemeğin verdi.
(Kocatürk, 2014: 230)

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Aktarma yaparken Kutadgu Bilig'in orijinali ve Reşid Rahmeti Arat'ın Türkiye Türkçesine yaptığı aktarma ile karşılaştırmalar sonucunda, üzerinde çalıştığımız Kırgızca aktarmanın pek sağlam olmadığı tespit edilmiştir.

Zira; Kuttuu Bilim'de Kutadgu Bilig ile anlam olarak hiç örtüşmeyen beyitler çoğunluktadır. Tarihî ya da çağdaş lehçeler arasında da olsa manzum aktarma yapmak pek kolay değildir. Kutadgu Bilig'in içindeki güçlü betimlemelerin, benzetmelerin, açık ve kapalı istiarelerin olması da aktarmadaki zorlukları bir kat daha arttırmıştır.

Ancak "Kuttuu Bilim (Kutlu Bilgi)" adının hem içeriğe hem de Yusuf'un eseri yazma amacına uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bütün bu araştırmalar ve çalışmalar sonucunda gördük ki bütün Türk lehçelerinde Kutadgu Bilig'in orijinalinde olduğu gibi manzum çevirisine ihtiyaç vardır.

Kutadgu Bilig'in layıkıyla öğrenilmesinde ve öğretilmesinde manzum çevirinin daha iyi olacağı kanısındayız.

KAYNAKÇA

- Akar, A. (2012). **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Arat, R. R. (1979). **Kutadgu Bilig I-Metin**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Arat, R. R. (1959). **Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig II-Çeviri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Arat, R. R. (2008). **Kutadgu Bilig**, Kabcacı Yayınevi, İstanbul.
- Balasagın, C. (1993). **Kuttuu Bilim**, (Çev: T. Kozubekov), NİK, Moskova.
- Caferoğlu, A. (1984). **Türk Dili Tarihi**. Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Çengel Kasapoğlu, H. (2005). Kırgız Türkçesi Grameri – Ses ve Şekil Bilgisi**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Eker, S. (2011). Yusuf Has Hacıp “Kutadgu Bilig” (1069), http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/suer_eker_kutadgu_bilig.pdf (12.11.2015).
- Emiroğlu, S. (2012). “Kutadgu Bilig’de Çocuk Eğitimi”, **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları**, 7/1, 1027-1041.
- Ercilasun, A. B.(2007). **Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kamçiyeva, M. (2008) *Kutadgu Bilig’e Göre Devlet ve Halk İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi.
- Kocatürk, E. D. (2014). *Kırgız Türkçesiyle Kutadgu Bilig: Kuttuu Bilim (Metin – Aktarma – Kavram Alanı)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi.
- Korkmaz, Z. (2007). “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Dil ve Edebiyat” **Türk Dili Üzerine Araştırmalar III**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Köprülü, M. F. (1981). **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Ölmez, M. (2004) “Çağdaş Türk Dillerinde Kutadgu Bilig Çevirileri”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, Cilt:14, 103-126.
- Silahdaroğlu, F. (1996). **Günümüz Türkçesiyle Kutadgu Bilig Uyarlaması**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Uygur, C. V. (2007). **Kırk Kız Destanı, Metin-Aktarma**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yavuz, K. (2012). **Hâcib Böyle Dedi-Kutadgu Bilig’den Seçmeler**, Mostar Yayınları, İstanbul.
- Yudahin, K. K. (2011), **Kırgız Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.